

Bartók Béla

**TÁRSUTASOK
(SZABÓ DEZSŐ HATÁSA A SZEGEDI
FIATALOK MŰVÉSZETI KOLLÉGIUMÁRA A
VISSZAEMLEKEZÉSEK TÜKRÉBEN)**

1967-ben jelent meg *Csaplár Ferenc*¹ *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma* című monográfiája, amelyet az Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete adott ki az Irodalomtörténeti Füzetek 52. részeként. A könyvecske megfelelt a népi írókat értékelő 1958. júniusi MSZMP-állásfoglalás irányelveinek, amely felsorolta a mozgalom előzményeinek tekinthető ifjúsági mozgalmakat és felszólította az irodalomtörténészeket is ezek tevékenységének kutatására és tisztázására. Mivel Szabó Dezső későbbi kritikusainak egyik csoportja Szegedről indult, tanulságos megvizsgálnunk, hogy milyen kép alakult ki az 1960/70-es években a kollégium tevékenységéről, ideológiájáról és elsősorban Szabó Dezsőről. A legfontosabb kérdés az, hogyan látták később az író hatását az egykori szegedi egyetemista olvasói, hallgatói. „*Ha a szegedi fiatalok körében nem is volt olyan közvetlen és nyilvánvaló az Ady- Szabó Dezső-Móricz Zsigmond hatás, ők sem maradtak teljesen mentesek tőle és a nemzeti radikalizmus eszméje többüknél erősen kifejezésre jutott.*”² - írta Borbándi Gyula miután elismerte, hogy a szegediek a közvetlen politikai cselekvéstől távol tartották magukat.

Ha valaki 40 évvel ezelőtt kíváncsi volt a Kollégiumra, azt tudhatta meg a lexikonokból, hogy ez a szegedi egyetem baloldali gondolkodású hallgatóinak és barátainak 1931 és 1939 között működő társadalomtudományi, irodalmi és művészeti csoportosulása valamint „szövetkezeti jellegű” könyvkiadója volt. Azt is olvashatta, hogy az illegális kommunista mozgalommal és a csehszlovákiai magyar fiatalok Sarló mozgalomával is kapcsolatban álló ifjak célja a Szeged

¹ Csaplár Ferenc (1940-2007) 1964-ben szerzett a szegedi egyetemen magyar-német szakos tanári oklevelet és ugyanabban az évben doktorált a kollégium történetéből írt dolgozatával, amelyet három év múlva kiadott az Akadémia. Az egyetem után egy szegedi gimnáziumban tanított és a tanárképző főiskolán is oktatott. 1974-től viszont élete végéig a Petőfi Irodalmi Múzeum főmunkatársa, 1976-tól a Kassák Múzeum igazgatója volt. Kezdetben Juhász Gyula, József Attila és Radnóti Miklós szegedi kapcsolatait vizsgálta, később azonban egész munkásságát Kassák kutatásának szentelte.

² Borbándi Gyula: *A magyar népi mozgalom*, Bp., 1989, 188.

környéki szegényparasztság és a szegedi munkásság életének vizsgálata és kulturális felemelése volt.³ Ha ez a rövid szócikk is fontosnak tartotta kiemelni „szövetkezeti” szerveződésüket és azt, hogy a kommunistákkal is kapcsolatot tartottak, még inkább meg kell vizsgálni, hogyan lettek a szélsőjobboldaliként megbélyegzett Szabó Dezső rajongóiból baloldaliak. Ennek az eszmetörténeti kérdésnek a megválaszolásához a csoport azon tagjainak későbbi visszaemlékezéseit vizsgáltuk meg, akiknél valamilyen nyomát találtuk Szabó Dezső említésének. Tisztában voltunk vele, hogy az eltelt idő és a későbbi társadalmi, politikai körülmények valamint a Kádár-korszak ideológiája sokat torzíthattak az egyetemi tapasztalatokon, mégsem találtuk feleslegesnek a kutatást, mert azt bizonyította, hogy a nemzeti radikális írótól kapott indíttatást még a szocializmusba leginkább beilleszkedett értelmiségiek sem tagadhatták le. Előbb Csaplár Ferenc könyvét tekintjük át olyan céllal, hogy mit tartalmaz(hat)ott az író befolyásáról, majd sorra vesszük azokat a legismertebb személyeket – Erdei Ferencet, Ortutay Gyulát, Tolnai Gábort – akiknek Szabó Dezső – élményére 1945 után is találhatunk utalásokat.

A kollégium bemutatását évtizedeken keresztül kiragadták eredeti közegéből, a XX. század első felének protestáns ifjúsági mozgalmából, de lehetetlen megérteni kizárólag pszichikai alapon ezeknek a fiataloknak a gondolkodását, ha a keresztény hit elhivatottságát elhallgatjuk róluk. Szabó Dezső eszméinek útját a szegedi egyetemre a *Bethlen Gábor Kör* egyengette, amely a különböző magyarországi felsőfokú intézményekben tanuló fiatalok protestáns ifjúsági szervezete volt. Célja a református, evangélikus és unitárius hallgatók összefogása, hazafias, vallásos és tudományos nevelése volt a névadó erdélyi fejedelem szellemében és felekezeti alapon szerveződött. Témánk szempontjából fontos, hogy 1902-ben Kolozsvárott is létrejött ez a szervezet és az egyetem Szegedre települése után 1924-ben alakították meg ismét a délalföldi városban, de akkor élénkült fel igazán tevékenysége, amikor az Erdélyből áttelepült *Buday György*⁴ 1928-ban átszervezte. Célja a Szeged környéki tanyákon élő parasztság anyagi és kulturális állapotának javítása volt, amely a szegényebb társadalmi rétegek iránt érzett értelmiségi felelősségtudatban is gyökerezett. Már ez a tény is Szabó Dezső hatását jelenti, aki folyamatosan hangoztatta, hogy a magyar parasztság a nemzettudat igazi letéteményese, és azért keltette fel a fiatal egyetemisták lelkiismeret-furdalását, hogy ismerjék meg a falusi lakosság életmódját, és ő kezdte formálni szociális érzékenységüket. A társaság tagjai voltak többek között *Tomori Viola, Hont Ferenc, Erdei Ferenc, Gáspár Zoltán, Ortutay Gyula, Tolnai Gábor, Baróti Dezső, Radnóti Miklós*. 1929-ben kezdődött a kör

³ *Magyar irodalmi lexikon*, főszerkesztő: Benedek Marcell, Bp., 1965, III. 171.

⁴ Buday György (1907-1990) grafikus, fametsző Kolozsvárott született, 1932-ben a szegedi egyetemen kapott jogi diplomát. Ő volt a kollégium szellemi vezére, 1935-től az egyetemen oktatott. Rómában és Londonban grafikai tanulmányokat folytatott, majd 1941-ben Nagy-Britanniában telepedett le. A háború alatt magyar emigránsok mozgalmának egyik vezetője volt, 1945 után a Magyar Intézetet irányította és hazatért, de a kommunista hatalomátvételtől félve végleg Londonba költözött. 1956-ban a leverett forradalom hírére idegösszeroppanást kapott és élete végéig szanatóriumban élt.

agrársettlemment⁵ tevékenysége, a tanyasi népesség népművelési és szociális támogatása, majd néhány évvel később a tagok egyéni tudományos és művészeti munkára fektettek nagyobb hangsúlyt, amelynek saját szervezete lett a körön belül a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma. A kollégiumnak fontos szerepe volt a népi szociográfia megalapozásában, és így közvetett módon a népi mozgalom egyik előfutárának tekinthetjük. 15 alapító tagját a kör vidéket járótágjai közül választották, a kollégium elnöke Buday György lett és 1931. februárjában jelentkeztek saját programmal. 1934-ben önállósultak, majd 1937-ben Dudaron nemzetközi falukutató konferenciát rendeztek angol és német résztvevőkkel, de 1938-ban feloszlatták csoportjukat.

A kollégium

Csaplár könyvének első részében az 1920-30-as évek fordulójának ifjúsági-értelmiségi mozgalmait jellemezte és az évtized elejének bemutatása során leszögezte, hogy az irodalom akkoriban a „faji mozgatókat ébresztgette”.⁶ Szabó Dezső, akinek akkoriban egyedül volt kész és kompakt társadalompolitikai koncepciója, azt hangoztatta, hogy a parasztság, a magyar faj és a jövő letéteményese.⁷ Az 1960-as évek felfogását tükrözte az a nézet, amely szerint a Tanácsköztársaság bukása után eszmei zűrzavar jellemezte az ifjúságot, mert a fiatalok nem látták, hogy a gazdasági bajok oka a társadalmi és politikai rendszer. Eszerint a fiatalok különböző egyesületei ezért álltak a Szabó Dezsőtől származó „faji szociálreformista” tervek talaján, ami szélsőséges, utópisztikus nézetekhez vezetett.⁸ Ezek az utalások elismerték az író konzekvens gondolkodását, de negatívumként említették faji meghatározottságát, amit reakciós nézetnek tekintettek akkoriban. A kereső, sodródó fiatalokról azt állította, hogy többségük csak autodidaktikus műveltségre tett szert, és csak a készülődésig vagy a folklorisztikus kutatáshoz jutott el, mert nem volt európai kitekintésük és nem álltak kapcsolatban a szervezett munkássággal illetve a kommunistákkal. Arról is olvashatunk azonban a monográfiában, hogy a legnagyobb hatást azok az értelmiségiek érték el, akik leszámoltak az íróval és átlépve a hivatalos ideológián destruáló azaz „romboló” szociográfiai kutatásokra vállalkoztak.⁹ Ez sem jelenti azonban az író elismerését, pedig közvetve benne van az állításban, hogy nélküle nem jutottak volna el ilyen határozott szembefordulásig.

⁵ Az angol settlement mozgalom mintájára – mely külvárosi nyomornegyedekben huzamosabb ideig működő szociális központokat hozott létre – 1929 szeptemberétől megszervezték agrársettlemment mozgalmukat. *Az agrársettlemment mozgalom* tagjai elsősorban a szegedi tanyavilágot járták, népművelő és felvilágosító munkát és szociográfiai felmérést végeztek, a népi kultúra emlékeit gyűjtötték. Eredményeiről újságcikkekben és tanulmányokban számoltak be. <http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/4-1569.html> letöltés: 2011. január 7.

⁶ Fontos kiindulópontja volt A „népi írókról” című 1958-ban megjelent pártállásfoglalás valamint Király István „Kezdetek és előzmények” című tanulmánya a *Kortárs* 1959/3 számából.

⁷ Csaplár Ferenc: *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*, Bp., 1967, 8.

⁸ Uo. 9.

⁹ Uo. 10.

A szerző a Bethlen Gábor Kör és az agrársettlement mozgalom bemutatása során többször is hangsúlyozta az író erős hatását a kör vezetőjének gondolkodásában. „*Buday programjában szinte mozzanatról mozzanatra felismerhető Szabó Dezső osztályszemléleten felülemelkedő fajvédő szociális koncepciójának hatása...*”¹⁰ Ezt bizonyítja, hogy az elnök egyik írásának címe, amely „*új magyar ideológiáról*” szól, mesterének cikksorozatára rímelt.¹¹ Ezen a ponton Csaplár Nagy Péter irodalomtörténész egyik korabeli művére¹² utalt, amely igen kemény ítéletet mondott Szabó Dezső szélsőséges nézetei fölött. Szerinte Buday György is a fajok és az osztályok összeegyeztetésével próbálkozott, de az író tragikus magánya bebizonyította, hogy ez lehetetlen. Az 1967-ben már majdnem 20 éve angliai emigrációban élő grafikusművésszel szemben ez komoly kritika, amely eltévelyedésének egyik okául pontosan a Szabó Dezső-hatást jelöli meg. Úgy tűnik, azért futott „vakvágányra” Buday György élete, mert nem szakadt el a tévtanoktól. Az író „fajvédelméről” a könyv elismerte, hogy parasztvédelem volt és ez összekapcsolódott egyes polgári demokratikus célokkal pl. a földreform követelésével, ami sokakat vonzott, de meg is tévesztett.¹³ Csaplár úgy tekintett a kollégium tagjaira, mint valamilyen megtért személyekre, akik mintha a Szabó Dezső-féle fajelméleten alapuló „őszövetségi” vallásból átléptek volna az osztályelméleten alapuló szocializmus „újszövetségi” hitére. Nem felejtette el többször is megemlíteni, hogy az egyetemisták főként középosztálybeliek voltak, de elvesztették hitüket saját társadalmi rétegükben, leszámoltak úri gondolkodásukkal, „*a nép hívő katonái*” lettek, és első tanítójukat megtagadták. A szegedi kollégisták pályafutását a csehszlovákiai Sarlósok és az Erdélyi Fiatalok fejlődéséhez hasonlította, mert mindannyian Szabó Dezső ideológiáját kóstitolták meg elsőként, hogy kedvet kapjanak a drámai valóság megismeréséhez, 1930-1931 fordulóján azonban ezek az ifjúsági csoportok szinte egyszerre fordultak el mesterüktől.¹⁴

A kollégium tevékenységi formáinak bemutatása során a szerző szembeállítja Szabó Dezső szubjektív és szenvedélyes, ezért hamis módszereit a tőle eltávolodott ifjak objektivitásra törekvő, érzelmektől mentes és folytonos igazságkeresésével, amely eloszlatja az „*idillikus parasztszemlélet jóleső mámorát.*”¹⁵ Vitatható, hogy a Horthy-korszakról tudtak-e a kortársak - főleg a fiatalok - higgadtan beszélni, írni, hiszen nyilvánvaló volt a társadalmi reformok sürgető szükségessége, ezért inkább az elméleti és gyakorlati társadalomkutatás párhuzamában helyezhető el az író és az egyetemisták valóban sok mindenben divergens, de a végső cél tekintetében mégis konvergens tevékenysége. A magyar irodalom decentralizációjának kérdésében viszont elismerte, hogy Ady, Móricz és Szabó hatására leginkább ez a probléma foglalkoztatta a vidék fiatalságát. Eszerint a magyar falu és a parasztság válsága volt a meghatározó élménye a 20. század

¹⁰ Uo. 23.

¹¹ Szabó Dezső: *Új magyar ideológia felé*, Bp., 1923

¹² Nagy Péter: *Szabó Dezső az ellenforradalomban*, Bp., 1960

¹³ Csaplár 23.

¹⁴ Uo. 30.

¹⁵ Uo. 47.

első fele íróinak, költőinek.¹⁶ Szabó Dezső szelleme azonban nemcsak a kollégisták irodalmi nézeteiben volt kimutatható, hanem a néprajzi kutatásokra is rányomta a bélyegét. Amikor Csaplár Ferenc arról írt, hogy a szegedi etnográfusok a magyar parasztság alapvető vonásait akarták bemutatni, ezért elfordultak Szabó Dezső egyszerre pogány és protestáns szociális és újromantikus parasztszemléletétől az csak egy hasonlóan idealista célkitűzés alternatíváját jelentette. Bár azt bizonyítja, hogy Szabó Dezső hatását nem sikerült teljesen és meggyőzően kiiktatni 1967-ig a szegediek múltjából, mégis többségben voltak az író elítélő megjegyzések, amelyek fajelméletét és parasztrómantikáját hangsúlyozták és Nagy Péter valamint a hivatalos szervek nézetét tükrözték.

Az agrártudós

A kollégium leghíresebb tagja talán *Erdei Ferenc* volt, de nála csak nagyon nehezen mutatható ki Szabó Dezső hatása, mert sok kollégiumi társával szemben más életpályát futott be.¹⁷ Az 1920-as évek végétől járt a Soli Deo Gloria protestáns diákmozgalom makói szervezetébe, amely ekkor kezdett egyre hangosabban szociális reformokat követelni, és amelynek egyik példája szerinte éppen Töltéssy Csaba Szabó Dezsőről szóló tanulmánya volt. Itt ismerkedett meg Fábrián Dániellel, akinél egyértelmű volt az író hatása. Később a Bethlen Gábor Körben Buday Györgynél vette észre nemzeti radikális mesterük hatását. A szegedi egyetemre bekerülve a romantikus szenvedély és protestáns hivatástudat jellemezte Erdeit, de nem kedvelte Szabó Dezső mitikus paraszthőseit, mert tudta, hogy a paraszt gyengébb és kiszolgáltatottabb, ezért nem csatlakozott Bőjthe János kultuszához.¹⁸ Egyetemista korában megismerte a Szabó Dezső útmutatása nyomán indult Erdélyi Fiatalok, Sarlósok és a Bartha Miklós Társaság kiadványait, de a polgári radikális *Századunkban* jelent meg a Kishegyesről szóló első szociográfiája, amelyben egy-két kifejezés – pl. a „faji műveltség” – mégis a romantikus irányzat hatását mutatta. Míg az író hívei a parasztságot a kapitalizmus romboló hatásától féltették, Vámbéry Ruzstem és társai az akadálytalan polgárosodástól remélték a falu felemelkedését és a fiatal Erdeinek ez volt a rokonszenvesebb megoldás.¹⁹ Gyakorlatilag mindkét csoport a paraszti polgárosodás mellett állt ki, de ezt eltérő tempóban és eszközökkel képzelték el.

Először Szegeden reagált arra az eseményre, hogy 1937 októberében „osztályellenes izgatásért” Kovács Imre és Féja Géza mellett Szabó Dezsőt is egyhónapi fogházra ítélték „*A szélsőségek rendszere*” című írása miatt. Ekkor mind-

¹⁶ Uo. 114-116.

¹⁷ Erdei Ferenc (1910-1971) agrárközgazdász, író, politikus, akadémikus kisbirtokos paraszti családból származott és a makói gimnázium után 1929-től a szegedi egyetemen tanult. Itt lett a kollégium tagja és kezdett el foglalkozni a falukutatással, megismerkedett a Sarlóval és az Erdélyi Fiatalokkal, Szabó Dezső határon túli követőivel. Többször tett európai utat, de vezette Makón a hagymaszövetkezetet és részt vett a Nemzeti Parasztpárt megalapításában is.

¹⁸ Huszár Tibor: A protestantizmus és a romantika elemei Erdei Ferenc pályakezdő írásaiban I. *Világosság* 1979. január 1-8.

¹⁹ Uo. II. rész *Világosság*, 1979. február, 89.

hármukat egyformán védeni próbálta, mert szerinte fel akarták ébreszteni az alvók lelkiismeretét és egy emberibb és magyarabb társadalom vágyát szerették volna elültetni a nyomorban élők között.²⁰ Ekkor nála Szabó Dezső a népi írók harcostársaként jelent meg. Három évvel később a népi írókról írt tanulmányt és azt fejtegette, hogy az ún. „*paraszti őstehetségek*” sosem tudtak teljesen asszimilálódni az értelmiséghez. Paraszti származásukat romantikus pózzal viselték, fogékonyabbak voltak a romantikus szemléletre mint az értelmiségi származásúak és legtöbbször Szabó Dezső hatásán estek keresztül, aki a legjellegzetesebb alakja volt „*a lelkiismeretében felborult középosztálybélinek és a parasztság romantikus aposztrofálójának*”²¹ Úgy értékelte őket, hogy csak azok nem lettek parasztromantikusok, akiket munkájuk vagy emberségük visszatartott.

A háború után Erdei alaposan kivette a részét a Horthy-korszakot értékelő és elítélő ideológiai munkából és ebben a kommunisták törekvését támogatta. 1946. március 2-án a Magyar Kommunista Párt Politikai Akadémiáján Lukács György filozófus tartott előadást „*Népi írók a mérlegen*” címmel, amelyhez a baloldali szociáldemokrata Horváth Zoltán és a baloldali parasztpárti Erdei Ferenc szólt hozzá. Lukács szerint Szabó Dezső káros hatást gyakorolt a népi írókra, mert összetévesztette az okot a következménnyel, vagyis a kapitalizmus helyett a zsidóság ellen harcolt és ezért reakciós ideológiák kiszolgálója lett. Arról is beszélt, hogy éppen Darvas József és Erdei Ferenc az, akik legjobban közelednek a szocialista realizmushoz. Horváth Zoltán eléggé szenvedélyesen beszélt és kijelentette: „*A németellenes fasiszták ne jöjjenek vissza a harmadik úton!*” Erdei higgadtan mondott véleményt, kifejtette, hogy a népi irodalomnak a középosztály büntudata és a paraszti szellemiség a két összetevője, és ha a mozgalom fenn akar maradni, akkor fel kell számolnia a reakciós – szabódezsői – ideológiát és a baloldalra kell állnia.²² A kommunisták az ankét kapcsán azt hangsúlyozták, hogy meg kell teremteni a magyar irodalom egységét és ehhez Horváth Zoltán szerint el kell hallgattatni a „harmadik utasokat”, Erdei Ferenc pedig azt a tanácsot adta, hogy most már ne vezessék, hanem kövessék a népi írók a népet, mert a népi mozgalom még nem ért véget.²³ Az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés ügyének kirobbantása után ugyanakkor egyenlőségjelet tett az „összeesküvők” ideológiája és a harmadik út közé. A gyanúsítottakat horthysta politikusoknak nevezte, akiknek derékhadát – szerinte – az úri középosztály és néhány „parasztideológus” alkotta. Az írás igyekezett megtisztítani a népi mozgalmat a reakció vádjától, de elismerte, hogy a harmadik út eszméjének is szerepe volt benne és ez Szabó Dezsőnek köszönhető. Az író hatására eszmélt fel a középosztály, de a parasztképük romantikus maradt. Ítélete alapján az írók csak eszmeileg felelősek, politikailag nem vádolhatók, és kötelességük minél hamarabb választani a jobboldal és a baloldal között.²⁴

²⁰ Erdei Ferenc: Irodalom vagy politika? *Délmagyarország*, 1938. december 25. In Uő: *Művekkel élő társadalom* Bp., 1978, 20.

²¹ Uő: *Höskorunk, Kelet Népe*, 1941/8, In *Művekkel...* 38.

²² *Független Magyarország*, 1946. március 4. 4.

²³ *Szabad Nép*, 1946. március 6. 2.

²⁴ *Forum*, 1947. február 93-104.

Évtizedekkel később a *Tömörkény emlékkönyvben* fejtette ki, hogy Tömörkény István előtt az egész magyar irodalom a parasztokat kuriózumként tekintette és ebbe a vonalba illeszkedett bele Szabó Dezső is. Ezeket az írókat elutasította, és rosszabbnak tartotta őket a parasztokat lenéző társaiknál.²⁵ Németh László 70. születésnapja alkalmából hangsúlyozta, hogy a századforduló – Szabó Dezsőt is magában foglaló – reformnemzedékének harcát folytatta a népi mozgalom, amely megosztott volt, mert belefértek a parasztromantikusok is, és sokat átmentettek céljaikból az 1945 utáni évekre.²⁶ Németh László ideológiai fejlődését felvázolva úgy gondolta, hogy a pályakezdéstől a *Tanú* kiadásáig terjedő korszakot Szabó Dezső hatása határozta meg, mert világszemléletére az ösztönösség és a fajiság volt jellemző.²⁷

Erdei Ferenc tehát nem került sosem Szabó Dezső közvetlen hatása alá, mert személyes, mindennapi és reális tapasztalatai voltak származásából következően a parasztságról és ezek gyökeresen más következtetésekre vezették, de ifjúkorában kapcsolatba került azokkal az ifjúsági egyesületekkel, amelyek az író ideológiájából merítették kezdeti társadalomkritikájukat és célkitűzéseiket. Később elítélte az író romantikus és károsnak tartott nézeteit, mert nézete szerint elvonták a figyelmet a valós helyzetről, abban viszont volt valamiféle hasonlóság, hogy ő is élesen bírálta a fennálló társadalmi rendet és a parasztság felemelkedéséért, a nemzetbe történő beemeléséért harcolt. Erdei Ferenc sosem szűnt meg a parasztság gondjaival foglalkozni, tudósként és politikusként a vegyes földtulajdon híve volt a szövetkezeti kérdés szakértőjeként a meglévő keretek között minél több engedményt megpróbált kicsikarni a paraszti önszerveződés és polgárosodás érdekében. Ezek pedig olyan célok voltak, amelyeket lehangosabban Szabó Dezső harsogott bele a köztudatba.

A néprajzkutató

A kollégium tagja volt és látványos karriert futott be 1945 után *Ortutay Gyula*²⁸ néprajztudós, politikus, aki csak ritkán idézte fel Szabó Dezsőhöz fűződő emlékeit, de nála már tetten lehetett érni valamiféle közvetett de később megtagadott hatást. Tömörkény István íróról készült dolgozata 1934-ben a doktori értekezése volt és ennek állításait évtizedekkel később is vállalta, ezért került

²⁵ Erdei Ferenc: Tömörkény István In *Tömörkény emlékkönyv*, Szeged, 1966, 367-367. Uaz in *Művekkkel...* 80.

²⁶ Erdei Ferenc: Németh László hetven éves, *Irodalomtörténet*, 1971/1, In *Művekkkel...* 104.

²⁷ Uo. 108.

²⁸ Ortutay Gyula (1910-1978) 1934-ben végzett és doktorált a szegedi egyetemen magyar- latin-görög szakon, a kollégium alapító tagja volt, dolgozott a Nemzeti Múzeumban, a Magyar Rádió-nál, a szegedi egyetemen oktatott, közben a kisgazdapárt polgári tagozatának vezetője volt és részt vett az antifasiszta ellenállásban. 1945 után a budapesti egyetemen a néprajz tanára volt, a kisgazdapárt baloldali szárnyában másokkal együtt szorosan együttműködött a kommunistákkal, 1947-1950 között kultuszminiszterként ő hajtotta végre az iskolák államosítását. 1956 után akadémikusként is a néprajzkutatásnak élt, de emellett a Hazafias Népfőntban és az Elnöki Tanácsban is vezető szerepet játszott. Kezdetben irodalomtörténet érdekelte, majd a népmesék, népballadák irányították figyelmét a folklór felé és ennek nemzetközileg elismert kutatója lett.

bele 1960-ban kiadott tanulmánygyűjteményébe. Ennek egyik részfejezete a szegedi író és a „Mikszáth - Gárdonyi-iskola” vagyis a realista és a romantikus parasztszemlélet kapcsolatát elemezte a hatásbefogadások és a hatáskisugárzások szempontjából. Először azt a kérdést vetette fel, hogy érdemes-e a parasztyermekeknek kiszakadni saját közegükből, saját „kultúrformájukból”, és van-e lehetőségük értelmiségiként a faluba való visszatérésre. Szerinte ezt a visszatérés-problémát fejezte ki széles dimenzióban Szabó Dezső *Az elsodort falu* és *Csodálatos élet* című regénye.²⁹ A Tömörkény-Gárdonyi összehasonlítás során mondta ki az ítéletet, hogy az előbbi volt a realistább, mégis nagyobb volt az utóbbi és társai hatása, mert szerinte pl. a Szegedi Napló munkatársa, az 1925-ös *Családbomlás* című regény írója, a később elhallgatott *Jávorka Ferenc* is mindenestül Szabó Dezső hatása alatt állt.³⁰

Érdekesebbek Mészöly Gedeon professzorra emlékező gondolatai, amelyek 1958-ban hangzottak el a Magyar Rádióban. *Mészöly Gedeon* (1880-1960) nyelvészprofesszor 1922-1958 között volt a szegedi egyetem urál-altáji és finnugor tanszékeinek vezetője, 1928-29-ben dékáni tisztséget is betöltötte és egy ideig szerkesztette a *Nép és Nyelv* valamint a *Szegedi Füzetek* című folyóiratokat. 1929 őszén elsős egyetemistaként Ortutay és egyetemista társai Szabó Dezsőről vitatkoztak és tetszett a fiataloknak – mert nagyon szegények és nagyon bátrak voltak – a *Segítség* című regény bátorsága és kritikus szemlélete, az író hibáiból azonban akkor még semmit sem láttak. Amikor Mészöly professzor egyik előadásán megemlítette, hogy Szabó Dezső mást mondana mint ő, megkérdezte hallgatóit, hogy ki szereti. Amikor Ortutay jelentkezett, a tanár megkérdezte, miért, a fiatalember pedig azt válaszolta, hogy azért, mert Szabó Dezső megmondja az igazat. Mészöly erre megjegyezte, hogy baj van az író igazságával és stílusával, majd előadás után négyszemközt megmagyarázta Ortutaynak, hogy „aki olyan sok frázist halmoz össze, annyi túlzó képpel zavarja mondanivalóját – nem gondolkodik szabatosan, nem fejezi ki az igazságot.”³¹ A szerző hozzátette, hogy akkor nem értett egyet a professzorral és Szabó Dezsőről alkotott képe sem vele azonos elvek alapján alakult ki a későbbiekben, de amikor 1937-ben megjelent *Magyar népismeret* című könyvében már bírálta az író, érezhető volt rajta Mészöly Gedeon véleménye is. Ebből az emlékezésből viszont az következik, hogy teljesen nem tudta elfelejteni sem egyik, sem másik szellemi tanítómesterét.

Ortutay Gyula egyik korai művében pl. ugyanúgy egyenlőségjelet tett a paraszt lélek és a magyar lélek közé mint Szabó Dezső számtalan írásában. Legfeljebb az ifjú kutató nem elavult, romantikus közhelyekkel hangoztatta ezt, hanem sokoldalú tudományos kutatóval – pl. a népi vallásosság, a néphagyomány leírásával – szerette volna alátámasztani.³² Ez a példa csak azért említésre méltó, mert ugyanaz a nemzetkarakterológiai szempont vezette a művészt és a tudóst,

²⁹ Ortutay Gyula: *Írók, népek, századok*, Bp., 1960, 102-103.

³⁰ Uo. 105.

³¹ Uo. 130.

³² Az említett Ortutay-tanulmány címe: *A magyar lélek alapvonásai népi kultúránkban*, először megjelent a *Népünk és Nyelvünk* folyóiratban 1933-ban két részben.

és megcáfolhatta ugyan a néprajzos az író állításait, de közvetve mindketten elismerték egy népcsoport sajátos pszichikai jellegzetességeit. A magyar parasztot Szabó Dezső individualistának, Ortutay pedig közösségi lénynek tartotta, mégis személyiség-vonásait próbálták mindketten megragadni.

1936-os a Válaszban megjelent *Magyarország felfedezése* című írása is egy tisztább és valószerűbb paraszti szemlélet mellett tört lándzsát. A tanulmány címe volt az 1937-ben induló szociográfiai könyvsorozat címe, és ekkor már Ortutaynak megjelent *Székely népballadák* című nagysikerű 1935-ös műve, mégis a Szeged környéki tanyákon szerzett tapasztalatokat tartotta döntőnek szociális érdeklődésének formálódásában, nem pedig olvasmányait. Drámai módon vallotta be, hogy ejti rabul örökre a néprajzost a falu, és hogyan hullik le róla a kézzelfogható tények hatására a reformkor, Gárdonyi romantikus és Szabó Dezső misztikus paraszti világa.³³ Ortutay Gyula közvetve elismerte, hogy egyetemi éve elején szerette Szabó Dezsőt, de ezt életkori sajátosságnak tekintette. Sokkal fontosabbnak tartotta hallgatótársai hatását és a tanyasi látogatásokon látottakat, hallottakat, amelyek eltérítették az idealistának tekintett kissé szabódezsős irodalomtudománytól a szellemi néprajz sokkal gyakorlatiasabb bár sokszor mitikus világa felé. Ha Erdei Ferenc a parasztság anyagi gondjaival foglalkozott, Ortutay Gyula menteni próbálta a pusztulóban lévő réteg szellemi kincseit és ez is emlékeztet Szabó Dezső távoli célkitűzéseire.

Az irodalomtörténész

*Tolnai Gábor*³⁴ irodalomtörténész, a kollégium harmadik nagy túlélője sem volt teljesen mentes Szabó Dezső hatásától és helyzetét az tette különösen kényessé, hogy szakterületéből következően többet kellett nyilatkoznia az íróról mint az előbbieknél. Az ő 1945 utáni írásaiból bontakozik ki leginkább a szegediek eszmei örökségének átalakulása. 1947 januárjában a Magyar Rádió ankétot rendezett az író hatásáról, amelyen *Haraszi Sándor* az MKP vezetőségi tagja, a Szabadság című lap főszerkesztője és *Vass László*, a kisgazdapárt képviselője, a Szabad Szó munkatársa vett részt. Tolnai Gábor, a műsor moderátora, aki akkor a Széchényi Könyvtár igazgatója volt bevezetőjében azt hangsúlyozta, hogy Szabó Dezső hatása elsősorban politikai hatás, a művei és eszméi körül kibonta-

³³ Uo. 322.

³⁴ Tolnai Gábor (1910-1990) Kunszentmiklóson született és 1934-ben kapott Szegeden magyarnémet szakos tanári és doktori oklevelet, ahol a kollégium alapító tagja volt. 1945 előtt a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának gyakornokaként dolgozott és 1941-től a Független Kisgazdapárt polgári tagozatának tagjaként rendszeresen részt vett antifasiszta megmozdulásokban. 1945-1947 között a múzeum elnöki hivatalát vezette, 1947-48 között az OSZK főigazgatója volt, majd 1949-50-ben Rómába küldték követként. Ezután az közoktatásügyi és a felsőoktatási minisztériumban dolgozott, majd az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének vezetője volt 1953-1980 között. 1952-től az MTA munkatársa is volt. A régi magyar irodalom mellett a 20. századi magyar irodalommal, a modern európai irodalommal, irodalompolitikával is foglalkozott és nagy szerepet játszott az 1960-as évek irodalomelméleti vitáiban. Több irodalmi folyóirat szerkesztésében is részt vett és több szakmai elismerésben, díjban részesült.

kozott vita is politikai természetű. Haraszi és Vass arról beszélgetett, hogy ellenforradalmi volt-e Szabó Dezső, mert éppen a megelőző hetekben jelentette be az ún. köztársaság-ellenes összeesküvés „leleplezését” Rajk László belügyminiszter és a reakciónak nyilvánított gyanúsítottak legfőbb tanítójának az író nevezte meg. Tolnai a beszélgetést azzal a gondolattal zárta, amit a kommunista Haraszi is hangsúlyozott a műsorban: minden népi paraszti mozgalom, amely külön keresi a boldogulását szétszóródik. „*A haladás ügyét csak a parasztság, munkásság és a haladó értelmiség összefogása szolgálhatja*”³⁵ – visszhangozta az MKP hivatalos nézetét.

Sokkal nagyobb teret kapott Szabó Dezső értékelésére az 1947-es könyvnapokon, amikor megjelent az író *Ének a révben* című regénytöredéke,³⁶ és az utószóban hosszasan elemezte pályafutását. Az elején leszögezte, hogy a regényrészlet nem fog változtatni az író munkásságáról kialakult képen, majd szubjektív értékelésbe kezdett: „*Szólnom kell róla az egykori személyes élmény parancsára*”³⁷ Bevallotta, hogy személyesen nem ismerte, de egyetértett azzal a megállapítással, hogy alig van olyan kortársa, akire ne hatott volna egy ideig. „*Igazságai felszabadítóan hatottak, de nagy tévedései nyomán – a tőle tanult vitatkozók kedv és ellentmondás igényével – jutottunk el a részgazságoktól az igazság teljességéhez, az érzelmektől az értelem tiszteletéhez, az ösztön kultuszától az ész rendező elveihez.*”³⁸ Bevallotta, hogy már „felszabadultak” Pásáréten, amikor meghallotta az író halálhírét és nem érzett fájdalmat. Nem lepődött meg azon sem, amikor Darvas József *Város az ingoványon* című visszaemlékezésében sorsszerűnek nevezte, hogy egy korszak zárult le az ellenforradalmi rendszer egyik szellemi atyjának halálával. Vallomását azzal folytatta, hogy 1935-ben elővette ismét *Az elsodort falu-t*, de hamar megunt, mert nemcsak az expresszionizmus ment ki a divatból, hanem provincializmusa is. Utalt rá még egyszer, hogy Szabó Dezső ébresztette rá őt is a társadalmi és politikai igazságokra, de abban igaza van, hogy veszélyes lenne rosszul értelmezett kegyeletből a bűneit elhallgatni. Leszögezte, hogy az ő eszméi is táplálták a Horthy-korszak hivatalos ideológiáját, a következmények elítélése és közben a régi eszmények hangoztatása pedig nem adhat számára feloldozást. A szerző az úri középosztályt tette felelőssé az író hosszantartó hatásának szilárdulásáért és ezt a hatást ő érezte még 1947-ben is. „*Az a társadalmi osztály és a rendszer, amely tartalom nélküli illúziókra, üres fikciókra építhette csak fel életformáját, boldogan fedezte fel Szabó Dezső eszméinek egy részében azokat az elveket, amelyek kimondva vagy kimondatlanul különben is benne éltek ösztöneiben és vágyaiban.*”³⁹ Befejezésül még

³⁵ *Szabad Szó*, 1947.jan.18.8.

³⁶ A töredéket Szabó Dezső 1928-ban írta és a Nemzeti Múzeum baráti köre azért vette meg tőle, hogy az árával támogassa az író. Az egyesület az OSZK-nak adta azzal a feltétellel, hogy csak halála után bontható fel. 1945-ben derült ki a csomagban lévő levélből, hogy az író az összes szerzői jogot a tulajdonosra hagyta és a híradások szerint a könyvért befolyt pénzből egy darabig az OSZK világítását és fűtését fizették.

³⁷ Szabó Dezső: *Ének a révben*, Bp., Körmendy, 1947, 100.

³⁸ Szabó Dezső: *Ének a révben*, Bp., Körmendy Kiadó, 1947, 101.

³⁹ Uo. 107.

felidézte az író egyik tanulmányának az ellenforradalmi rendszert bíráló mondatait, de azzal zárta írását, hogy az ehhez hasonló „rádöbbenések” csak életművének „hulladékai”.

Sokáig nem olvashattunk Tolnai Gábortól semmit Szabó Dezsőről, amíg 1958. szeptember 8-án és 9-én az MTA tudományos ülészakot nem rendezett az 1956-os „ellenforradalom” eszmei előkészítésével vádolt népi írók értékeléséről, amelyet a néhány hónappal korábban megjelent MSZMP állásfoglalás részletesebb és tudományosabb kifejtésének szántak.⁴⁰ Ezt a „vitát” is úgy tekintették mint amely hozzájárul a további irodalmi kutatásokhoz és a Párt kultúrpolitikájának végrehajtásához. A referátumok és a hozzászólások után következtek a felkért előadók válaszai illetve egyéb vélemények és ekkor kért szót Tolnai Gábor, aki kifejtette Nagy Péter irodalomtörténésznek a francia jobboldali radikálisok Szabó Dezsőre gyakorolt hatását részletező előadására válaszolva, hogy szerinte a korabeli spanyol párhuzamokat is figyelembe kellene venni. A magyarországi népi írókat a spanyolországi „kilencvennyolcasokhoz” hasonlította, akiket szintén nagy nemzeti tragédia nyomasztott (az Egyesült Államoktól elszervezett katonai vereség) és a tragikus életérzés volt az egyik rokon vonásuk. Tolnai szerint Szabó Dezső egyik kedvenc írója *Unamono*, egyik kedvenc ideológusa pedig *Madariaga* volt. Röviden elemezte a spanyol írók viszonyát a korszak tekintélyelvű politikai rendszereihez és ebben is talált hasonlóságokat. Szerinte a hasonló eszmék a hasonló társadalmi és politikai viszonyokban gyökereztek, és azt sem hallgatta el, hogy a spanyol gondolkodók nagy része szembefordult a diktatúrával.⁴¹ Nagy Péter 1964-ben kiadott Szabó Dezső monográfiájának egyik lábjegyzetében már elismerte, hogy Tolnai Gábornak igaza lehet és a két spanyol író hatással lehetett a magyar íróra, de ezt saját ismeretei és kutatásai alapján nem tudta bizonyítani, bár szerinte mindannyian a századforduló idealista, irracionalista filozófiájából merítettek.⁴²

Amikor 1967-ben a Nemzeti Galériában az akkor Angliában élő *Buday György* alkotásaiból rendeztek kiállítást Tolnai mondta a megnyitó beszédet, és amikor azt hangsúlyozta, hogy már 1930-ban elszakadtak Szabó Dezső hatásától, Budayt is a kijózanodók csoportjába sorolta.⁴³ 1975-ös nekrológja szerint *Jancsó Elemérre* is nagy befolyással volt az író az 1920-as években, ezért vett részt az Erdélyi Fiatalok mozgalmában, de szerinte az erdélyi Szabó Dezső-hatást a kisebbségi életforma realistábbá és gyakorlatiasabbá tette. Ezért látta úgy, hogy a 20-30-as évek fordulóján Jancsó balra tolódott és ilyen szellemben írt már a Korunkban az íróról.⁴⁴ 1976-ban *Az ötvenéves Korunk* című konferencián a Petőfi Irodalmi Múzeumban a romániai folyóirat és a szegedi kollégisták kapcsolatáról tartott előadást, amely szerint hasonló volt bennük az író hatása és Ady-képe. Büszkén vallotta, hogy ők is fokozatosan elsajátították az osztály-

⁴⁰ A Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének vitaülései I. Vita a népi írókról, Bp., Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, 1958

⁴¹ Uo. 166-168.

⁴² Nagy Péter: Szabó Dezső, Bp., 1964, 149.

⁴³ Buday Györgyről, in Örökség és örökösök, Bp, 1974. 242.

⁴⁴ Jancsó Elemérről 1905-1971, in Nőnek az árnyak, 290-293.

szemléletet, és amikor a Korunkban megjelent a szegediekről két cikk, tekintélyes részét már felszámolták a zavaros szellemi nézeteknek, a Szabó Dezső-i bálványok nagy része romba dőlt.⁴⁵ 1978-ban Horváth János irodalomtörténészre, Szabó Dezső Eötvös Kollégiumbeli társára emlékezett a Magyar Irodalomtörténeti Társaság soproni vándorgyűlésén és elismerte, hogy Petőfiről szóló monográfiájának értékelését negatív irányban befolyásolta Szabó Dezső gyilkos humorú pamfletje.⁴⁶ 1978-ban egy tévéinterjúban Koczás Sándor irodalomtörténész azt kérdezte tőle, hogyan egyezteték össze a Szabó Dezső-i hatást az angolszász falukutató módszerekkel, ő pedig azt válaszolta, hogy nem egyeztettek, hanem szervesen fejlődtek. A Bethlen Gábor Körben mind Szabó Dezsőt olvastak, - állította - mert felkeltette a szociális érdeklődésüket, majd fokozatosan tovább ért a mag, amelyet a valóság táplált.⁴⁷

Az Akadémia, az ELTE és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1979. június 14-én emlékülést tartott az egyetemen az író születésének századik évfordulóján. Abban az időben csak olyan személyekről emlékeztek meg ilyen nyilvánosan, akit valamilyen formában el tudott fogadni a politikai rendszer, de Nagy Péter bevezető előadása még a régi ítélet ismétlése volt. Többen hozzászóltak és megpróbálták a hivatalos álláspontot árnyalni, de erre még nem jött el az idő. Tolnai személyes vallomással kezdte reagálását, mert ismét bevallotta, hogy rendkívüli hatással volt a kollégium tagjaira Szabó Dezső és Az elsodort falu című regénye. „Közéleti érdeklődést váltott ki belőlünk, s ő volt az, aki szuggesztív stílusával a magyar parasztság világára hívta föl a figyelmünket.”⁴⁸ Expresszionizmusát is tőle örökölték, amit még Radnótinál is felfedeztek. Állítása szerint 1930-31 fordulóján szakadtak el az írótól, mert kapcsolatba kerültek a munkásmozgalommal és megismerték a marxizmust, amelyről azt gondolták, hogy megmutatja a jövő útját. Irodalmi szempontból Harsányi Kálmánt tartotta Szabó Dezső elődjének, majd ismét a spanyol párhuzamot hangsúlyozta. Hozzászólását azzal a személyes élménnyel zárta, hogy 1946-ban az Ének a révben utószavának írása közben újraolvasta az 1919-es regényt, de csalódott: „Beporosodott, elavult, úgy vélem – az utószóban is megírtam – Szabó Dezső teljességgel meghalt.”⁴⁹ Nagy Péter a spanyol hatás kérdésére újra leszögezte, hogy lehetséges, hogy volt ilyen, de ő maga nem talált rá közvetlen bizonyítékot és kifejezte, hogy kíváncsian várna, hogy Tolnai ezt a hatást filológiaiag igazolja.

A fenti dolgozatban a Kollégium három híres tagjának Szabó Dezső-élményét próbáltuk rekonstruálni és befejezésként érdemes 1945 utáni sorsukra néhány átfogó pillantást vetnünk. Erdei Ferenc a Nemzeti Parasztpárt, Ortutay Gyula és Tolnai Gábor pedig a Független Kisgazdapárt ismert személyisége volt, vagyis többé-kevésbé felelősséget éreztek a parasztságért bár az utóbbi kettő politikus a polgári tagozatot erősítette. Mindhárman részt vettek az illegális anti-

⁴⁵ A Korunk és a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiuma in Nőnek az árnyak, Bp., 1981, 149-155.

⁴⁶ Uo.279.

⁴⁷ Vallomás a képernyőn, uo.338.

⁴⁸ Irodalomtörténet 1979... 981.

⁴⁹ Uo. 982.

fasiszta és háborúellenes megmozdulásokban majd Ortutay és Erdei az Ideiglenes Nemzetgyűlésben is dolgozott, azaz ki akarták venni részüket az ország demokratikus újjáépítéséből is. Ők ketten mindenben és szorosán együttműködtek a kommunistákkal, vagyis közvetve segítették hatalomátvételüket. és később is aktív közéleti szerepet vállaltak az állam és a párt vezetésében. Ugyanakkor mindhárman szakterületük kiváló szakemberei lettek és ezt nemcsak akadémiai tagságuk, de nemzetközi elismertségük is bizonyította. Úgy is meg lehet fogalmazni munkásságuk lényegét, hogy Szabó Dezső szellemi örökségét – akaratlanul is - három különböző területen fejlesztették tovább. Tolnai Gábor, aki az író irodalmi érdeklődését vitte tovább nemcsak a régi magyar (erdélyi) irodalom hagyományait ápolta, hanem magas színvonalon ismerte és kutatta a nyugat-európai irodalmat. Ő volt, aki szakmájánál fogva leginkább az író műveinek közelében maradt. Ortutay Gyula is irodalmárnak indult, de érdeklődése a folklór felé fordult ez pedig azt bizonyítja, hogy őt a falusi népesség öröksége foglalkoztatta, és a folklóron keresztül fokozatosan eljutott a parasztság mélyebb és realisabb ismeretéhez. Neki a néprajz segítségével sikerült meghaladnia az ifjúkori romantikus nézeteket, de a kezdeti impulzusokat nem lehet letagadni. Erdei Ferenc, aki korábban gyakorló gazda volt a parasztság önszerveződési jogáért, a kistermelés egyenjogúsításáért végeredményben a parasztság gazdasági, társadalmi és politikai elismertetéséért dolgozott még a Kádár-korszakban is, amikor már a parasztság gyakorlatilag megszűnt. Politikai hibái ellenére a külföldi magyarok egy része is elismerte a népi mozgalom ideológiáját tükröző törekvéseit *„Mint a mezőgazdasági kutatóintézet irányítója jelentős szerepet játszott a gazdasági mechanizmus 1968-as reformjának előkészítésében és részben neki tulajdoníthatók azoknak az intézkedéseknek a kidolgozása, amelyek révén megindult a parasztság életszínvonalának szembeszökő javulása.”*⁵⁰

A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma viszonylag hamar felbomlott, hiszen eszmeileg heterogén csoport volt, de néhány híresebb tagjának utóélete és későbbi tevékenysége azt bizonyítja, hogy az ott kapott szellemi útravaló meghatározó volt számukra életük végéig. Erdei Ferenc, Ortutay Gyula és Tolnai Gábor kulturális és társadalmi tevékenysége pedig azt a véleményt támasztja alá, hogy az ifjúkorban kapott eszmék pl. Szabó Dezső nemzeti radikalizmusa megszűntetve de megőrizve búvópatakként a kemény és a puha diktatúrában is mindig megtalálta kibontakozásának és érvényesülésének módját és útját akár az irodalomtudományban akár a néprajztudományban akár a mezőgazdaságban.

⁵⁰ Borbándi 481-482.